

Dobří predkovia a Démoni¹

JELENA PAŠTÉKOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava
Vysoká škola múzických umení, Bratislava

(Dokončenie z predchádzajúceho čísla.)

Dobří a zlí predkovia

V zborníku *Martin Kukučín v kritike a spomienkach* uverejnil Pavol Petrus rozsiahlu stať s nemúzickým názvom *Hodnotenie tvorby Martina Kukučina slovenskou literárnou kritikou a literárnou históriou*.² Je dobovo príznaková. Súveký vzťah k autorom sa odvíja od miery osvojenia kritického realizmu. Tá mohla proti sebe postaviť práce toho istého spisovateľa. Zlé bolo, ak niekto, povedzme Martin Kukučín, začal demokraticky, pokrokovy, materialisticky – a celkom nepochopiteľne sa vyvinul v konzervatívca, reakčníka a idealistu. Bolo potrebné zdôvodniť zmenu postoja. O poprevratových historických románoch v zhode so súvekým hodnotením napísal, že v nich Kukučín nenadviazal na líniu kritického realizmu svojej predchádzajúcej tvorby, a preto nemohol pokročiť pri odhaľovaní rozporov kapitalizmu. Alexander Matuška na margo pomeru kritického a socialistického realizmu v tom istom roku 1957 poznamenal, že „t e n t o (zvýr. A. M.) socialistický realizmus bol vlastne realizmus bezkonfliktový, líšiac sa od kritického najviac tým, že bol nekritický“.³

Prvým opakom prístupu k „realistovi s tajomstvom“ (opäť Matuška)⁴ bol zhabaný článok *Náš spoločný predok Kukučín*. Tatarka mal rád Kukučínovo spisovateľstvo. Alúzia na spomienkovo ladené *Mladé letá* (1889) o prvej študentskej láske a prvých chmárach blížiacej sa dospelosti znie z názvu novely *Družné letá* (1954). Dej sa striedavo odohráva v zemplínskej dedine a na *Trati družby*, ktorá má spojiť Slovensko so Sovietskym zväzom. Optimistická atmosféra budovania a dobové heslo o komunizme – nádeji ľudstva a mládeži – nádeji sveta vyústia do všetko prekonávajúcej družnosti, ktorá snímaj ťarchu osobných rozhodnutí z pliec jednotlivca a prenesie ju na kolektív. Taký je posun

¹ Východiskom štúdie je diskusný príspevok autorky prednesený na medzinárodnej vedeckej konferencii *Dominik Tatarka: Texty*, ktorá sa konala dňa 7. 5. 2013 v Trnave. Usporiadateľmi boli Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity a Ústav slovenskej literatúry SAV.

² *Martin Kukučín v kritike a spomienkach*. Zborník. Bratislava : Vydalo Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957, s. 469 – 509.

³ MATUŠKA, Alexander: *Od včerajška k dnešku*. Vybrané spisy Alexandra Matušku, zväzok 2. Edične pripravil a bibliografické poznámky napísal Karol Rosenbaum. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1978, s. 87.

⁴ MATUŠKA, Alexander: Doslov. In: *Martin Kukučín v kritike a spomienkach*. Zborník. Bratislava : Vydalo Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957, s. 920.

sujetového riešenia problémov prvej lásky a šarvátok so životom v podaní vtedajšieho Tataru a Kukučina. Podľa Matušku, trochu ironicky, je v *Družných letách* konkrétna budovateľská úloha natoľko v poriadku, že sa autor sústreďuje iba na lásku: „Pojal ju veľmi krásne a hlboko ako ‚výtvor činnnej mysle, dielo príčinlivých rúk‘, ako niečo, čo môže spadnúť z neba, ale na čom sa musí pracovať, lenže nespojito s vlastnou témou, ktorá bola v centre prvých dvoch budovateľských próz Tatarových; takisto ostatne pochodilo kamarátstvo a jeho exaltácia.“⁵

V ankete „... a čo si o tom myslíte vy?“ z roku 1986 sa Tatarka vyznáva, že keď mal dvadsať, chcel byť kýmsi ako Martin Kukučín: „Vydávali sme písaný, na blanách rozmnožený časopis. Ja som po nociach mesačne napísal aspoň jednu prózu, ktorú moja mať sedliacka schválila: Áno, chlapec môj. Keby ste vydali a prečítali si niekoľko mojich próz, ktoré sa z tých rokov zachovali, iste by ste so mnou súhlasili, že moja republika mohla sa so mnou pýšiť, ako sa pýšila Kukučínom, Smrekom, maliarmi Benkom, Bazovským, Fulom. Ale nepýši sa, lebo som sa dal na politiku, prijal som miesto v politickom denníku.“⁶ V rozhovore s A. J. Liehmom pre *Literárni noviny* tvrdí, že začínal ako Kukučínov epigón. „Keď som chcel mať na gymnáziu jednotku zo slovenčiny, musel som excerpovať niekoľko zväzkov Kukučina, korý na mňa veľmi zapôsobil ako jazykom, tak aj láskavým humorom. Prijímal som ho až s divoškým úžasom nad tým, že sa myšlienky dajú takto vyjadrovať slovami, písmenami. A tento údiv ma dodnes neopustil.“⁷ Silný vzťah ku Kukučínovi sa zračí aj vo viacerých odkazoch dobovej publicistiky.⁸ Je zaujímavé, že Tatarovmu rovesníkovi a spolužiakovi Alfonzovi Bednárovi⁹ „doslova liezla na nervy slovenská literatúra o dedinskom človeku. Od Kukučina k Hečkovi“. Líčila ho „ako primitíva“, s čím Bednár vnútorne nesúhlasil. Dedinský človek bol pre neho jedným z pilierov utvárania hodnoty. Aby obstál, musel niečo vedieť, „musel sa vyznať“.¹⁰ Z hľadiska pôvodu neskoršej Tatarovej frankofilie mnohé vysvetľuje Bednárova spomienka na trenčiansku Alliance Française s vysokou úrovňou prednášok o francúzskej kultúre a výbornou knižnicou. Predpokladal, že ju zrejme udržiavali francúzski majitelia tamojšej textilky Tiberghien.¹¹

V liste predsedu Zboru povereníkov Strechaja tajomníkovi ÚV KSS Davidovi sa nachádza popis obsahu kukučínovského článku. Anonymný koncipient (informátor

⁵ MATUŠKA, Alexander: Dominik Tatarka päťdesiatročný. In: *Slovenské pohľady*, roč. 79, 1963, č. 3, s. 97.

⁶ TATARKA, Dominik: Keď som mal dvadsať rokov (1986). In: TATARKA, Dominik: *Kultúra ako obcovanie*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 1996, s. 249.

⁷ LIEHM, Antonín J.: *Generace*. Praha : Československý spisovateľ, 1988, s. 154.

⁸ TATARKA, Dominik: Povedomie kultúry, Pút po Slovensku, Žasnúci vôl. In: TATARKA, Dominik: *Kultúra ako obcovanie*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 1996, s. 69, 91, 101, 134.

⁹ Obaja budúci spisovatelia, narodení r. 1913, navštevovali v rokoch 1926 – 1930 tú istú triedu cirkevného gymnázia v Nitre, v r. 1934 spolu maturovali na reálnom gymnáziu v Trenčíne a v štúdiu pokračovali na Filozofickej fakulte UK v Prahe, hoci každý s iným zameraním. Bednár si zapísal „klasickú filológiu, češtinu a slovenčinu“, Tatarka „francúzštinu a československý jazyk a literatúru“. Pozri EIS, Zdeněk: *Dominik Tatarka. Mezi domovem, Prahou a Paříží*. Praha : Guttenberg, 2001, s. 41, 52 – 53, 65, 73.

¹⁰ Rozhovor A. J. Liehma s A. Bednárom pre *Literárni noviny* z roku 1967. In: LIEHM, Antonín J.: *Generace*. Praha : Československý spisovateľ, 1988, s. 215.

¹¹ BEDNÁR, Alfonz – KENÍŽOVÁ, Katarína: *Z rozhovorov alebo Edele a iné veci tohto sveta*. Bratislava : Causa Editio, 1994, s. 115.

ŠtB) zápasí s Tatarkovou obraznosťou. Inscenuje (surrealistický) chaos v spisovateľovej hlave: „(Tatarka, J. P.) Začína úvahou o národe a pamfletickým spôsobom polemizuje s marxistickou teóriou o vzniku národa. Ďalej prechádza na vymyslený rozhovor ‚prehodnocovateľa‘ s Kukučinom, potom hovorí o kulte predkov u starých Grékov a Rimanov až po súčasnosť, do toho pletie svoje spomienky z detstva na indiánske chatrč predkov, uvažuje nad slovenským národným panteónom. Potom znova sa zaoberá prehodnocovaním Kukučina, rozvíja úvahu nad jeho majstrovstvom a v závere znova spomína to, že aj slovenský národ by si mal opatrovať chatrč predkov ako indiánsky kmeň, kde na význačnom mieste hneď vedľa básnika Hviezdoslava by bola maska či podobizňa Kukučina. Na 4. strane hore nepriamo rozvíja myšlienky o spisovateľoch – svedomí národa.“¹² Ako dôvod zabavenia článku sa uvádza, že ho „nemožno kvalifikovať ani ako kritiku, ani ako spomienku (Tatarka je príliš mladý na to, aby poznal M. Kukučina)“.¹³

Z tejto textovej interpretácie Strechaj vyvodzuje nasledovné závery:

„a) Stať Dominika Tatarku je pamfletického charakteru, je to nezakrytá invektíva, zosmiešňovanie snahy priblížiť prostému čitateľovi literárne diela vytvorené v období buržoázne-kapitalistickej spoločnosti.

b) Stať obsahuje aj útoky na marxistické vysvetľovanie otázok vzniku a vývoja národa, na doterajšiu politiku strany v oblasti tematicko-edičných plánov, hovorí o obmedzenosti verejných činiteľov atď.“¹⁴

Podľa Juraja Marušiaka si „Dominik Tatarka síce pod hrozbou vylúčenia z KSS a pravdepodobne aj z existenčných obáv viac dával ‚pozor na jazyk‘“¹⁵ ale podľa správ ŠtB predsa ešte občas mával „nesprávne názory“.

Tatarkove ironické narážky sa týkali národa ako prekonaného buržoázneho produktu. Odkazujú na Stalinove tézy o národnostnej otázke, ktorú mal ako ľudový komisár pre túto oblasť v kompetencii. Nekontrolovateľné vášne v multinacionálnom a multikulturálnom sovietskom štáte, často podnecované veľkoruským šovinizmom, sa znovu dostali k slovu na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov ako súčasť politiky zostrovania triedneho boja pri vývoze revolúcie do kolónií.

Stalin vyvinul svoju osobnú poučku o kultúre. Poznal a citoval ju aj Tatarka: „Kultúra má byť proletárska obsahom a národná formou.“¹⁶ V stati *O úchylkách v národnostnej otázke a o socialistickej kultúre* z r. 1930 Stalin rozvinul myšlienku širšie: „Čo je národná kultúra za panstva nacionálnej buržoázie? Je to kultúra svojím obsahom buržoázna a svojou formou národná, cieľom ktorej je otráviť masu jedom nacionalizmu a upevniť panstvo buržoázie.“

¹² SNA, fond ÚV KSS – Predsedníctvo, Zasadnutia Predsedníctva, 28. schôdza Byra 22. 11. 1957, kartón 964, s. 3.

¹³ Tamže, s. 1.

¹⁴ Tamže, s. 3.

¹⁵ MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : Nakladateľství Prius, 2001, s. 93.

¹⁶ STALIN, Josip Vissarionovič: O národnostnej otázke a proletárskej kultúre. In: BAKOŠ, Mikuláš: *Stalin a umenie*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1953, s. 272 a TATARKA, Dominik: Spisovatelia ako kolektív. In: *Kultúrny život*, roč. 5, 1950, č. 14, s. 6.

Čo je národná kultúra za diktatúry proletariátu? Je to kultúra svojím obsahom *socialistická* a svojou formou národná, cieľom ktorej je vychovávať masy v duchu internacionalizmu a upevniť diktatúru proletariátu.¹⁷ „Podriadený význam národnostnej otázky v porovnaní s *robotníckou otázkou je pre Marxa nesporný*“, dovoľával sa Stalin klasika pri stratégii nastolenia diktatúry proletariátu v knižke *Marxizmus a národnostná a koloniálna otázka*, vydané u nás i v Čechách roku 1951.¹⁸ Táto definícia sa po vzniku tzv. východného bloku automaticky využívala ako norma vo všetkých satelitných štátoch s tým, že Sovietsky zväz bol na základe svojho mocenského postavenia nespochybniteľnou autoritou. „Úplné rozvinutie všetkých potenciálnych vlastností jednotlivých národov nie je prekážkou pre ich budúce splnutie, naopak, plný rozvoj socialistickej kultúry národov tvorí predpoklady pre splnutie národných kultúr v jednu spoločnú kultúru budúcnosti“,¹⁹ píše roku 1953 autor štúdie a prekladateľ Stalinových statí Mikuláš Bakoš.

Posmrtná detronizácia diktátora roku 1956 vytvorila priestor pre polemiku so splývaním a konečným splnutím, ktoré by „*okrajové územia*“ nemuselo nevyhnutne postihnúť. Informatívna správa o rokovaní stránickej skupiny pri ZSS z 8. marca 1958 uvádza, že Tatarka sa pokúša sformulovať vlastnú víziu národného povedomia, pričom poukazuje na to, že „Príslušníci veľkého národa necítia taký tlak ako malý národ, ktorý sa vždy bránil a videl inak perspektívy a tak chápal aj Stalin tézy o jazykovede“.²⁰

Takéto pozadie slovenského vnímania „odmäku“ potvrdzuje aj neskoršia rozsiahla výmena názorov na stránkach *Kultúrneho života* roku 1964,²¹ ktorá predtým prebehla aj na viacerých vedeckých fórach.²² Rozprúdila sa pri príležitosti vydávania šesťzväzkového *Slovníka slovenského jazyka* (vedúci redaktor Štefan Peciar, 1959 – 1968). Vyplavila staré krivdy a vášne. Spomenulo sa zastavenie prípravy a rozmetanie sadzby prvého zväzku matičného *Veľkého slovníka spisovného jazyka slovenského* v roku 1949, ktorého redaktormi boli Anton Jánošík a Eugen Jóna.

V slovenskej jazykovednej politike sa v päťdesiatych rokoch uplatňovala teória postupného „*splynutia*“ českého a slovenského jazyka a slovenských osobitostí vôbec. Chápali sa ako relikty odlúčenia Slovákov od jednotného československého kmeňa v dôsledku tisícročnej maďarskej poroby, ale v novom, česko-slovenskom spoložití sa mali rozdiely opäť zotrieť.

Diskusiu odštartoval článok prekladateľa Jána Ferenčíka *Na obranu starých materií* a zúčastnili sa jej Vojtech Mihálik, Štefan Peciar, Eugen Paulíny, Ľubomír Ďurovič, Jaroslav Bělič, Zora Jesenská, Gejza Horák, v záverečnej „diskusii za zeleným stolom“ Ši-

¹⁷ STALIN, Josip Vissarionovič: O úchyľkách v národnostnej otázke a o socialistickej kultúre. In: BAKOŠ, Mikuláš: *Stalin a umenie*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1953, s. 302.

¹⁸ STALIN, Josip Vissarionovič: Národnostní prvky ve výstavbě strany a státu. In: *Marxizmus a národnostní a koloniální otázka*. Praha : Vydavatelstvo Družstevní práce, 1951, s. 172 – 173.

¹⁹ BAKOŠ, Mikuláš: *Stalin a umenie*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1953, s. 44. Za pripomenutie dobového kontextu ďakujem Fedorovi Matejovovi.

²⁰ Podľa MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : Nakladateľství Pius, 2001, s. 125 a 174.

²¹ BUDOVIČOVÁ, Viera: O kultúre spisovnej slovenčiny. In: *Naše řeč*, roč. 48, 1965, č. 1, s. 41 – 48.

²² MACHAČ, Jaroslav: Smolenická konference (nejenom) lexikografická. In: *Naše řeč*, roč. 49, 1966, č. 5, s. 284 – 290.

mon Ondruš, Ladislav Mňačko, Eugen Pauliny, Juraj Špitzer, Zora Jesenská. Kritika *Slovníka* sa týkala preceňovania informatívnej funkcie na úkor stanovenia aktuálnej normy. Vedúceho redaktora obvinili, že bohemizmy sú zámerne označené ako výrazy knižné, básnické, zriedkavé, namiesto toho, aby sa jasne povedalo, že sú nesprávne (Zora Jesenská). Za jednu z príčin chýb vyhlásili aj aktuálny bilingvizmus Štefana Peciara.

Pojem „splývanie“ v kukučínovskom článku použil Tatarka v zmysle dobového kontextu: splývaniu sa najviac vzpierajú „národní básnici“. Preto boli ustanovení „výbercovia“ (konotácia s výbercami daní „okrajovej oblasti“), ktorí podľa aktuálneho výchovného prospechu určia, čo z autora je živé a čo historicky prekonané. Z mnohozväzkového diela vyberú „zväzoček alebo dva“ a opatria ho dôkladným „úvodníčkom“, ktorý v duchu nových ideí „poplúva, čo sa dá“.²³

„Splývanie“ ako charakteristika Slovákov po vojenskej invázii roku 1968 objavuje sa aj v druhej časti *Písačiek*²⁴ – v knižke *Sám proti noci*: „Nemějte strach. Slováci se bouřit nebudou. Slováci odjakživa s někým rádi splývali (zvýr. J. P.), teď si obnovili pravoslávi, aby se jim splývalo lehčeji. Slováckům stačí nalít se a zazpívat zbojnickou píseň, to přece mohou, aby se jim ulevilo. Slováci se opět zbavili tíhy být národem, jsou zase lidem, pokojným, jako předtím bohobojným.“²⁵

Ústredný obraz kukučínovského pamfletu o neúcte k predkom vychádza z redukcie symbolického kódu intímného priestoru kruhu, ktorý sa intervenciou zvonka geometricky rozpadol na dve topografické zóny – východnú a západnú – videné z perspektívy zemepisu, alebo na ľavú a pravú hemisféru – videné z perspektívy politického rozdelenia sveta. Iniciačnou stránkou Tatarkovej osobnostnej skúsenosti je necelistvá podoba skutočnosti. Svet bez otca, bez Prahy, bez Paríža je inficientný. O to energetickejšie spisovateľ celistvosť nastoľuje. Matuška glosuje, že mladý Tatarka „pred čím sa nachodí, nevniama, ‚nezažíva‘ ako pekne a pevne usporiadaný a upravený svet, v ktorom je všetko na svojom mieste, ale ako čosi fantastického, prízrakového, ‚nepravdepodobného‘, slovom neskuutočného, ako čosi, čo sa nijako nechce podobať racionálnym schémam a vojsť do nich“.²⁶ U Tatarku vonkajšok intervenuje do vnútra. Systém imaginatívnych symbolov kukučínovského článku odkazuje na stratenú celistvosť kruhu vnútornej tradície. Proti agresívnej normatívnosti nového, koloniálneho diskurzu Tatarka stavia štruktúru latentného medzikultúrneho dialógu, želaného prepojenia zemepisne vzdialených kultúrnych hodnôt. Slovákov a Indiánov spája kult úcty k predkom. Naivne štylizovaná indiánska perspektíva evokuje fikciu celostného sveta detstva, prežitého pred ideologickou dekonštrukciou tradičnej hodnoty. Jej validitu potvrdzuje ambivalencia zaklínania a uctievania: „Vo vnút-

²³ TATARKA, Dominik: *Náš spoločný predok Kukučín*. In: SNA, fond ÚV KSS – Predsedníctvo, Zasadnutia Predsedníctva, 28. schôdza Byra 22. 11. 1957, kartón 964, s. 1 – 2.

²⁴ Tatarkove rukopisy na vydanie pripravil jeho priateľ, historik Ján Mlynárik. Podľa tematického kľúča zostavil trilógiu *Písačky (Listy do večnosti)*, Toronto : Sixty-eight Publishers, 1988, *Sám proti noci* v českom preklade Jarmily a Ivana Binarovcov, Mnichov : Arkýř, 1984 a *Písačky*, samizdatové vydanie 1979, rozšírené exilové vydanie Kolín nad Rýnom : Index, 1984). Za túto trilógiu sa Dominik Tatarka stal prvým nositeľom *Ceny Jaroslava Seiferta* od štokholmskej *Nadácie Charta 77*.

²⁵ Citované podľa TATARKA, Dominik: *Sám proti noci*. Praha : Evropský kulturní klub, převzato z vydání nakladatelství Arkýř, Mnichov, 1984, které edičně spracoval Karel Jadrný. Bez vrocenia, s. 33.

²⁶ MATUŠKA, Alexander: Dominik Tatarka päťdesiatročný. In: *Slovenské pohľady*, roč. 79, 1963, s. 99.

ri svojho poznaného kruhu, vo vnútri svojho zľudšteného kozmu, nech už bude akýkoľvek šíry a priestranný, vždycky, zdá sa, človek bude stáť na samej hranici poznania a neovládaných temných síl, svojím spôsobom vždycky bude i zaklínať i uctievať Marta alebo Demeter, Apolóna alebo Dionýza, Madonu alebo Mádinetku, Policajného prefekta alebo Jánošíka, dobrých Predkov alebo Démonov, Moc alebo Spravodlivosť.“²⁷ Dobří predkovia sú pre Tatarku súčasťou indiánskej chatrče ako každodenne obývaného priestoru. V súvislosti s Kompánkovými drevenými penátmi si v roku 1966 znovu spomenie na uctievanie, na národný Slavín a na Kukučina: „(Jeden z nich – keby sme sa na tom uzhodli – mohol by nám pripomínať génia našej reči Martina Kukučina, jeho uzmierení, konečne uctení tieň, veď úcta k predkom pre afrického či slovenského človeka nebola nikdy otázkou bronzu či materiálnych nákladov.)“²⁸ Neskoršia afiliácia afrických kmeňov k indiánskej chatrči odkazuje aj na možnú inšpiráciu štruktúrnou antropológiou Clauda Lévi-Straussa.

V inscenovanom rozhovore s mŕtvym Majstrom Tatarka prostredníctvom rétorickej figúry irónie vysmieva povýšenosť výbercov, ktorí si nevážia akt slobodného rozhodnutia slovenského spisovateľa, lekára, cestovateľa (návštevníka Paríža). Mohol sa stať, ale sa nestal renegátom. Podobne ako v *Človeku na cestách* sa Tatarkova autorská intencia celistvosti opiera o citové porozumenie „divošskému údivu“, ktorý je lepším nástrojom na výklad ľudských pohnútok ako „rozumový rozklad“.

Útoky pokolenia

Diskusný nepokoj slovenských spisovateľov v polovici päťdesiatych rokov sa na jednej strane sústredil na problém konštrukcie fikčného sveta, výrazovo a obsahovo prekračujúcej hranice socialistickorealistickeho apriorizmu, tatarkovsky povedané na úsilie „sceliť svet primeranejšou hypotézou života svojich súčasníkov“, na strane druhej smeroval k obnove funkcie literárnej kritiky, ktorá svoje poslanie v mnohých sporoch zaprela: pred umeleckými kritériami uprednostnila ideológiu. Obe línie sa zračia v takmer pol-druharočnej polemike o druhom dieli nedokončenej Karvašovej trilógie *Pokolenie*, ktorý autor nazval *Pokolenie v útoku*. Publikoval ho koncom roka 1952.²⁹ Pozadím sporu bol dôležitý kultúrno-politický problém národného charakteru umenia.

V dobovom chápaní bol vymedzený dvoma negatívnymi ideologickými mantinelmi: kozmopolitizmom a buržoáznym nacionalizmom, ktoré sa zračia aj v diskusii. Z hľadiska národného charakteru románu sa Karvaša zastala Zora Jesenská. Reagovala predovšetkým na Vladimíra Mináča, ktorý ho obvinil z „kozmpolitických prvkov a tendencií“, z „ctížiadosti nebyť národný“ a z toho, že Karvašovo dielo nemá „národnú tvár“, ktorú môže vyjadriť iba národná forma. Kritizovala aj Alexandra Matušku a nesúhlasila s tým,

²⁷ TATARKA, Dominik: *Náš spoločný predok Kukučín*. In: SNA, fond ÚV KSS – Predsedníctvo, Zasadnutia Predsedníctva, 28. schôdza Byra 22. 11. 1957, kartón 964, s. 2.

²⁸ TATARKA, Dominik: Kompánkovi drevení penáti. In: TATARKA, Dominik: *Proti démonom*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968, s. 376.

²⁹ Bližšie pozri BÍLIK, René: *Duch na reťazi*. Sondy do literárneho života na Slovensku v rokoch 1945 – 1989. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 50 – 51.

že by Karvašov jazyk robil „dojem prekladu“.³⁰ Matuška sa k sporu z inej strany vrátil v knižke *Od včerajška k dnešku* (1959), kde – rovnako ako Tatarka v súvekom kukučínovskom článku – polemizoval s uprednostňovaním proletárskeho internacionalizmu pred národnou identitou. Nesúhlasil s Michalom Chorváthom, že román hovorí o Čechoch a Slovákoch „len ako o celkoch“, že Karvaš vidí ich vzťah triedne, na základe spojitosti robotníckeho hnutia proti súdržnosti českej a slovenskej veľkoburžoázie: „Je správne, že Karvaš ukázal vzťah Čechov a Slovákov triedne, ale voľáčo tu jednako nebude v poriadku, keď sa i pri správnom môžu z diela proste stratiť napr. boje o jazyk, keď, inak povedané, politická sféra natoľko pohltí sféru kultúrnu.“³¹ Hoci na obranu Karvaša zaznelo tvrdenie, že umelecké dielo nie je encyklopédia, preto nemusí zachytiť všetky fakty, Matuška odporoval, že ak historická encyklopedickosť patrila k ambíciám románu, potom by mohla byť úplnejšia. Na mysli mal vynechanie prvorepublikovej koncepcie jednotného československého národa (s dozvukmi v päťdesiatych rokoch). Tatarkovsky povedané – v románe nad národom dominoval ľud. Je tu však aj ďalšie dobové, tento raz topografické opozitum, ktoré sa viaže na teritórium mesta a dediny. Za Karvašovu zásluhu Matuška pokladá pokus „odsedliacit“ slovenskú prózu, prelomiť ju z obrúče „nie ani ľudového, ale dedinského jazyka, cez ktorý sa nemožno dohovoriť s celou skutočnosťou nášho veku, cez ktorý sa prístup k nej skôr zahradzuje, ako otvára.“ V jeho vydarenej formulácii „Karvaš udržuje s jazykom dedinskej prózy už len ironické styky“.³²

O zákulisí diskusie informoval v monitoringu situácie vo zväze zo septembra 1954 I. tajomníka ÚV KSS Karola Bacílka³³ (neindiánsky) náčelník Krajskej správy ministerstva vnútra major Houska. Uvádza, „že istá časť verejnosti – reakcia – vykladala si karvašovskú diskusiu úplne otvorene tak, že ide o boj ‚našich ľudí‘, ‚dobrých Slovákov‘ proti tomu, aby židia sa nedostali do slovenskej literatúry“.³⁴ Polemiku vo svojich rukopisných denníkoch komentuje aj František Hečko. Podľa neho sa šíria anonymné listy, že ide o slovenskú dreyfusiádu. „To teda nejde, ale Zora Jesenská možno aj žije vo falošnom presvedčení, že vykonáva zástoj Emila Zolu! Ach, panejáne, do akej šlamastiky a do rúk akých ľudí sa dostala táto chudera!“³⁵ Medzi odporcami Karvaša Houska menuje aj Dominika Tatarku, ktorý sa však publikovanej diskusie nezúčastnil. Poplašné správy o tom, že sa má zopakovať „krágl'ovanie“ z roku 1951 mali údajne Chorváthovi, Mináčovi, Matuškovci a Tatarkovi získavať sympatie medzi spisovateľmi.

³⁰ JESENSKÁ, Zora: O národnom alebo nenárodnom charaktere Karvašovho románu. In: *Vyznania a šarvátky*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1963, s. 123 a 129. Článok je z roku 1954.

³¹ MATUŠKA, Alexander: *Od včerajška k dnešku. Cesta dnešnej prózy*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1959, s. 41 a 42.

³² Tamže, s. 205.

³³ Karol Bacílek sa r. 1952 podieľal na konštrukcii žaloby v procese s Rudolfom Slánským a v apríli 1954 zohral podobnú úlohu v procese s tzv. buržoáznymi nacionalistami. Spolu s tajomníkom ÚV KSS Pavlom Davidom a predsedom Zboru povereníkov Rudolfom Strechajom uzavreli na Slovensku mocenský triumvirát.

³⁴ SNA, fond ÚV KSS, I. tajomník ÚV KSS Karol Bacílek, kartón č. 34, inv. č. 109 Literatúra, Situácia vo Sväze spisovateľov – správa, s. 7.

³⁵ HEČKO, František – JANČOVÁ, Mária: *Denníky 1938 – 1960*. Bratislava : Marenčin PT, 2011, s. 263.

Za príčinu súčasného stavu správa pokladá nedôsledné riešenie chýb z roku 1951. Kritika buržoázneho nacionalizmu a kozmopolitizmu sa náhle zlomila do boja proti ľavičiarstvu a sektárstvu. To zabránilo správne pomenovať omyly štyroch menovaných spisovateľov. Aj po rokoch si Tatarka spomína na nejasné pozadie kritiky jeho osoby. Nikto nehľadal v jeho knihách a článkoch nepriateľskú ideológiu. Preberali sa rôzne intímnosti a podozrenia, napríklad, že má rád Majakovského, pretože spáchal samovraždu.³⁶ Správa hovorí, že po tomto polovičnom riešení aktív prestal byť kladným momentom vo vývine slovenskej literatúry a iba motivoval neskoršie osobné útoky proti Šefránkovi a Špitzerovi. Následne sa vraj „štyria kritizovaní súdruhovia“ stali nekritizovateľní. Získali rozhodujúce postavenie v literárnom živote i vo zväze a každého kritizujúceho okamžite označili za ľavičiara a sektára. „Tatarka, Chorváth, Mináč a Matuška obsadili všetky kľúčové pozície: boli vo výbore, v Predsedníctve v Bratislave a v Prahe, Tatarka je vedúcim straníckej skupiny, Chorváth viedol Kultúrny život, Matuška Slovenské pohľady, sú zastúpení v Redakčnej rade v nakladateľstve, boli vo všetkých literárnych porotách, predovšetkým oni dávali posudky na pôvodné diela atď.“³⁷ Materiál identifikuje tri buržoáznonacionalistické skupiny: prvá zorganizovala kampaň proti *Pokoleniu v útoky* (Chorváth, Mináč, Tatarka), druhá sa sformovala okolo Mikuláša Bakoša a bývalých nadrealistov s cieľom zaujať mocenské pozície vo Zväze a tretia, najmenej početná, ale výrazne pravičiarska a jednoznačne buržoáznonacionalistická, sa zoskupila okolo Rudolfa Mrliana. Patrili do nej Zoltán Rampák a Štefan Králik. Jej činnosť sa týkala predovšetkým „mylného a zlomyseľného“ hodnotenia drámy a divadelníctva.³⁸

V *Kultúrnom živote* roku 1955 v rámci predjzdových príspevkov prebehla Tatarokým príčinám diskusia o falošne nastavených umeleckých hodnotách *Drevenej dediny* (1951).³⁹ Z oslavovaného románu vtedajšieho predsedu ZSS sa zo dňa na deň stalo „schematické dielo“, čo autor niesol ťažko. Alfonz Bednár si spomína na diskusiu o *Drevenej dedine* v čase najväčšej čitateľskej slávy. Nemenovaný zväzový funkcionár vtedy vyhlásil: „*To je úžasná kniha, aj tie negatívne postavy sú v nej pozitívne, pokrokové!*“⁴⁰

Zhruba v polovici päťdesiatych rokov začali silnieť pokusy o návrat ineditných žijúcich autorov Mila Urbana, Emila B. Lukáča, Jána Smreka, Valentína Beniaka späť do literatúry. Ústrednou postavou bol samozrejme roku 1955 podmienené prepustený Novomeský. Dokladom veľmi nechotnej liberalizácie je pobúrenie, ktoré vyvolal článok vedeckého aspiranta Slovenskej univerzity Jána Števčeka v *Slovenských pohľadoch*.⁴¹ V pléne ÚV KSS 2. júla 1954⁴² ho podrobil kritike 1. tajomník ÚV KSS Karol Bacílek. Rozhorčujúci bol už sám fakt, že Števček uvažoval o diele zakladateľa socialistického realizmu Petra Jilemnického v dobovom kontexte a spomenul pri tom prózy „bývalého

³⁶ LIEHM, Antonín J.: *Generace*. Praha : Československý spisovatel, 1988, s. 153.

³⁷ SNA, Situácia vo Sväze spisovateľov – správa, s. 7.

³⁸ Tamže, s. 4.

³⁹ TATARKA, Dominik: Slovo k súčasníkom o literatúre. In: *Kultúrny život*, roč. 10, 1955, č. 47, s. 6 – 7.

⁴⁰ BEDNÁR, Alfonz – KENÍŽOVÁ, Katarína: *Z rozhovorov alebo Edele a iné veci tohto sveta*. Bratislava : Causa Editio, 1994, s. 245.

⁴¹ ŠTEVČEK, Ján: Postavenie P. Jilemnického vo vývine slovenskej literatúry. In: *Slovenské pohľady*, roč. 70, 1954, č. 5, s. 403 – 414.

⁴² SNA, Situácia vo Sväze spisovateľov – správa, s. 3.

šéfredaktora Gardistu Mila Urbana“. Za „duchovného otca“ Števčekovej štúdie bol označený Mikuláš Bakoš, vtedajší člen redakčnej rady časopisu, ktorý bol jeho školiteľom.

Ján Števček v štúdiu načrtnol situáciu slovenskej literatúry od prevratu do tridsiatych rokov. Diferencoval ju na vetvu bezideového naturalizmu a formalizmu (Tido J. Gašpar, Gejza Vámoš, Ján Hrušovský) a vetvu autorov zobrazujúcich sociálnu problematiku (Martin Rázus, Milo Urban, Jozef Čiger Hronský, Janko Jesenský, Peter Jilemnický, Fraňo Kráľ). „Mnohí z týchto autorov sa snažili o pravdivé, realistické zobrazovanie. No hĺbka ich videnia a stvárňovania skutočnosti, váha ich kritiky spoločenského zriadenia bola obmedzená jednak organickými nedostatkami ich svetonázoru a celkove tým, že sa dostávali (okrem J. Jesenského) čoraz viac pod ideologický, ba často i politický vplyv buržoázie.“⁴³ Opatrne sa pripravoval literárny návrat vtedy päťdesiatročného Mila Urbana. U Rázusa Števček kritizoval epickú rozdrobenosť a myšlienkový konzervativizmus románu *Svety* (1929), ani Jozef Čiger Hronský „po slubnom nástupe“ nepokračoval v línií svojej kritickorealistickej tvorby. Okrem Števčekovho článku Bacílka znervóznila aj Rubrika čitateľov Kultúrneho života,⁴⁴ v ktorej redakcia uverejnila požiadavku čitateľky reeditovať Urbanove a Rázusove diela. Treba pripomenúť, že v tom čase bol šéfredaktorom *Kultúrneho života* Juraj Špitzer. Zo svojej pozície sa usiloval prispieť k prehodnoteniu statusu literárnych démonov a dobrých predkov a odčiniť tak svoj podiel na známom spisovateľskom aktíve.

Koncom desaťročia sa znovu posilnila ofenzíva konzervatívneho mocenského krídla Antonína Novotného. Podľa Marušiaka sa represie opreli o previerky politickej a triednej spoľahlivosti roku 1958, ktoré boli namierené proti príslušníkom tzv. starej inteligencie. Na Slovensku splynuli s novou vlnou boja proti buržoáznemu nacionalizmu. Svedčí o tom jednak proces s tzv. encyklopedistami (*Príručný encyklopedický slovník*, pripravovaný v MS autormi Alexander Hirner, František Oktavec, Ján Olexa, Ľudovít Januška, Jozef Telgársky, Eduard V. Tvarožek, Štefan Veselý),⁴⁵ ale aj chystané procesy s členmi Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy (POHG). O účasti členov POHG na zločinoch proti civilnému obyvateľstvu sa vedelo už na začiatku päťdesiatych rokov, oficiálna kampan sa však začala až roku 1958. Aj Ondreja Pavlíka dodatočne obvinili z členstva v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane (HSĽS) a v Hlinkovej garde (HG). „Na pohovoroch pred komisiou argumentoval, že *aj tu prítomní súdruhovia boli členmi HG, či HSĽS a fungujú ďalej*“. Na otázku Jozefa Vala odpovedal, že sa to týkalo predsedu Zboru povereníkov Strechaja a A. Michaličku.“⁴⁶ Zachránil ich Karol Bacílek. Vyhlásil, že svojím členstvom na pokyn strany kryli svoju činnosť v ilegálite.⁴⁷

ZSS chcel v kampani proti členom POHG využiť Mila Urbana, ktorý roku 1957 dostal možnosť vydať román *Zhasnuté svetlá* a dištancovať sa od svojej politickej minulosti, čo spisovateľ aj urobil. Vo vyžiadanom vyhlásení pre tlač a rozhlas napísal, že čo sa

⁴³ ŠTEVČEK, Ján: Postavenie P. Jilemnického vo vývine slovenskej literatúry. In: *Slovenské pohľady*, roč. 70, 1954, č. 5, s. 404.

⁴⁴ SNA, Situácia vo Sväze spisovateľov – správa, s. 8.

⁴⁵ MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : nakladateľství Prius, 2001, s. 141 – 158.

⁴⁶ Tamže, s. 47.

⁴⁷ Tamže, s. 48.

týka „spomenutých masových hrobov“, dopyčul sa o nich až po vojne a „s prvými konkrétnejšími podrobnosťami o účasti gardistov na hromadnom vraždení (...) sa stretol iba po r. 1951“.⁴⁸ Rok 1951 sa do propagandistickej kampane nehodil. ÚV KSS a Byro napokon Urbanovo vyhlásenie neodporučili publikovať.

Dvaja na cestách

V čase spoločného účinkovania v *Národnej obrode* dvaja slovenskí frankofili – budúci kozmopoliti a buržoázni nacionalisti – pobudli spolu vo švajčiarskom Lugane. Striedavé napätie a spolupuzenie dlhoročného vzťahu dokumentujú textové narážky i urážky, vlna sympatií a polemických stretov, rešpekty i sklamania. Do výberu článkov *Proti démonom* (1968) Tatarka zaradil svoje *Slovo do diskusie*, ktoré odznelo bezprostredne po Matuškovom referáte na konferencii o próze v decembri 1955. Kvitoval v ňom objavnosť kritikovho pohľadu i dôslednú analytickosť príspevku „s úmyselne záderčivými súdmí“, kde Matuška „tvrdo i pritvrdo útočil na spisovateľov“. Jednako sa mu zdalo, „že tento útok v mene vysokých cieľov nedeprimoval, ale zapaloval“. Prekážala mu však postulatívnosť. Autori, „teda postavy tohto desaťročného obdobia dejín našej literatúry sa akosi strácajú a jednotlivé diela stávajú sa mu (Matuškov, dopl. J. P.) v takomto nehistorickom poňatí referátu iba dokladom jeho postulátov“. Pri analýze kompozície, napríklad, nestačí iba povedať, že je „neprehľadná, lineárna alebo zádrhlivá, neplynulá. Treba ukázať i príčinu“.⁴⁹

Omnoho ostrejší bol Tatarka v *Slove Alexandrovi Matuškov* v roku 1959, do knihy ho však nezaradil. „Osobne, zaujato, subjektívne“ v ňom obhajoval svoju spisovateľskú integritu proti monografii *Od včerajška k dnešku* (1959), kam Matuška nezakomponoval pripomienky svojich spisovateľských spolupútnikov.

V Predslove ku knižnému vydaniu s ich pripomienkami dokonca polemizuje. Svoj pôvodný text prekomponoval, preskupil, prehľbil. Vyvracia argumenty odporcov o absencii historického pohľadu tým, že sa neopieral o pohodlnú chronológiu a kronikárstvo. Historickosť a kronikárstvo sú dve veci. Čo sa týka postulatívnosti a apriorizmu – „oprávnenejšie by sa hádam dalo vyčítať, že ide o postuláty staromódne, že sa tu pracuje s bradatými pravdami. Avšak kritická spolupráca s našou prózou neprivedla autora na iné“,⁵⁰ poznamenal súveký arbiter elegantiarum a jediný národný umelec medzi literárnymi vedcami (1969). K svojmu hodnoteniu nepripojil ani medailóniky „postáv desaťročia“ a „vysoké chodule“⁵¹ neznižil napriek tomu, alebo možno práve preto, že spisovatelia, zápasiaci s osvojovaním socialistického realizmu, s prijatím u kritiky, s budovateľskými záväzkami a s termínmi ukončenia svojich plodných štipendií, príveľmi osobne túžili po satisfakcii.

⁴⁸ Tamže, s. 76 – 77.

⁴⁹ TATARKA, Dominik: Slovo do diskusie. In: TATARKA, Dominik: *Proti démonom*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968, s. 135, 137, 138.

⁵⁰ MATUŠKA, Alexander: *Od včerajška k dnešku. Cesta dnešnej prózy*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1959, s. 7 – 11.

⁵¹ TATARKA, Dominik: O pozitívnom hrdinovi, o svedomí a o pravde. In: TATARKA, Dominik: *Proti démonom*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968, s. 105.

Prekvapený a zaskočený Tatarka nemohol verejne neodpovedať: „Ešte na konferencii o próze, a predtým, keď Matuška mal predniesť referát, jeho literárni druhovia namietali (čo i teraz v podstate namietajú), v čom nemá pravdu, v čom skresľuje, ale on i teraz (v knižnej podobe), povedal si svoje, zotrval na svojich súdoch. Čo je podstatné v našej literatúre, ako sa zdá, iba mlčky prijíma – ale nahlas s tým polemizuje, nahlas a s posmechom sa vrší na tom.“ Tatarka bol urazený najmä preto, že „podtatranský spisovateľ v očiach svojich krajanov môže byť iba malý, krpateľ“.⁵² Prelial sa kalich nepretržitého poučovania s pozadím ďalšej šikany. Práve mu zabavili článok do kukučínovského zborníka, napísaného zrejme pre Matušku a disciplinárne konania nemali konca. Nesmeli mu vychádzať ani sociálne pohodlné reedície.

Aj Matuška „v dňoch 20. – 22. apríla 1959“ absolvoval svoju tortúru s STD spolu s redaktorom Branislavom Chomom na pôde vydavateľstva Slovenský spisovateľ. Pripomienky napokon akceptoval. Napriek známej opatrnosti bol napokon „odídenny“ zo šéfredaktorského miesta v *Slovenských pohľadoch* s odôvodnením, že „súdruh Matuška je bezpartajný a nedáva záruku stranického vedenia časopisu“.⁵³ Vo verejnosti sa to vnímalo ako odplata za negatívne hodnotenie socialisticky angažovaných spisovateľov bez talentu: „Matušková kniha o povojnovej próze – vyšla len po dlhých prieťahoch a zmenách. Pokusy korigovať jeho súdy o niektorých prozaikoch. Urazení a poníženi,“ poznamenal Kupec.⁵⁴

Svoju polemickú odpoveď z roku 1960 vtedy už politicky aj občiansky ostrakizovanému Tatarkovi⁵⁵ Matuška do svojich *Výbraných spisov* pravdepodobne zaradil. Podľa Karola Rosenbauma „Druhý zväzok pripravovali sme krátko pred autorovou smrťou (zomrel 1. 4. 1975) a autor, ktorému som predložil celý zväzok, mal možnosť vlastného posúdenia a triedenia svojej práce“.⁵⁶ Knižné výbery budujú večnosť. Editor konštatuje, že monografia *Od včerajška k dnešku* je pevne sklbená. „Autor bol k tvorbe slovenských prozaikov kritický v zmysle svojej estetickej náročnosti. Dotýka sa diel a názorov niektorých autorov, ktorí v krízovom období sa vzdialili od socializmu a vedeckého svetonázoru.“

Ide predovšetkým o prozaické práce Dominika Tatarku (*Farská republika, Prvý a druhý úder*), ktoré patria do radu úspešných diel mladej socialistickej literatúry po oslobodení. V čase, keď Matuška písal svoju knihu o vývine prózy, aj Tatarka stál ako spisovateľ a občan na socialistických pozíciách a usiloval sa o rozvíjanie socialistickej literatúry, i keď jeho pamfletistická próza *Démon súhlasu*, publikovaná najprv časopisecky, bola krivým zrkadlom našej skutočnosti. Tento odklon od princípov marxizmu-leninizmu, komunistického straníckosti literatúry sa u Tatarku vystupňoval v krízových rokoch.

⁵² TATARKA, Dominik: Slovo Alexandrovi Matuškov. In: *Kultúrny život*, roč. 14, 1959, č. 38, s. 3.

⁵³ MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : Nakladateľství Prius, 2001, s. 75 a 98.

⁵⁴ KUPEC, Ivan: *Denník 1962 – 1968*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1999, s. 72. Záznam z 13. 11. 1962.

⁵⁵ Po vrátení straníckej legitímácie v roku 1969 Tatarka pracoval v Lesnom závode v Bratislave a od roku 1971, po zbavení členstva vo Zväze slovenských spisovateľov, žil z invalidného dôchodku.

⁵⁶ K. R.: Edičné a bibliografické poznámky. In: MATUŠKA, Alexander: *Od včerajška k dnešku*. Vybrané spisy Alexandra Matušku, zv. 2. Edične pripravil a bibliografické poznámky napísal Karol Rosenbaum. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1978, s. 517 – 518.

Vtedy zaujal nesprávne ideové postoje. Dielo Dominika Tatarku z mladších rokov má však základný význam pre vývin slovenskej socialistickej literatúry a preto nemožno ho obchádzať. Patrí do dejín našej socialistickej literatúry.⁵⁷ V súvekej oficiálnej interpretácii literárnych dejín sa Tatarkovo meno nezamľčovalo. Časť jeho diela si pokojne osvojila aj normalizácia.⁵⁸

V odpovedi z roku 1960 Matuška Tatarkovi nezostal nič dlhý a nešetril ho ani autorsky. Píše o jeho „tradične dlhom a tradične zmätenom prejave“, o tom, že „mnohému rozumel Tatarka, kým išlo o Hečku,“ ale keď sa niečo z jeho námietok proti *Drevenej dedine* týka jeho samého, „kričí na ratu a tvári sa, že sa stali strašné veci“.⁵⁹ Už v knižnej monografii Matuška „nadhodil“ tajomný spoločenský ohlas románu Kataríny Lazarovej *Osie hniezdo*, ktorý kritik hodnotil dosť vysoko. Naznačil, že jeho prijatie „malo nesporné príchut' pikantérie“.⁶⁰ V neskoršom článku *Spisovateľom i kritikom* priamo píše, že Tatarka obvinil Lazarovú z plagiátorstva, že „ním lomcuje ctižiadost' byť prvý, ale hlavne byť sám a jediný ako Robinson“.⁶¹ Aféru s plagiátorstvom potvrdzuje aj mjr. Houska: „Keď vyšiel román Lazarovej, Tatarka ju obvinil, že plagizovala jeho nevydaný román, ktorého rukopis odovzdal Nakladateľstvu až pol roka po vydaní *Osieho hniezda*“. Aj komisia, ktorá jeho obvinenie preskúmala, dospela k záveru, že obvinenie z plagiátu bolo neopodstatnené.⁶²

K Lazarovej sa vyjadruje aj František Hečko v denníkovom zázname zo 6. septembra 1954. Závidí autorke jej aranžérske schopnosti, ktoré sa prejavili pri organizovaní čitateľskej konferencie o jej novom románe. Vojtech Mihálik vraj Hečkovi povedal, že konferencia vyzerala tak, „akoby pred *Osím hniezdom* sto rokov a po *Osom hniezde* päťdesiat rokov nič inšie nebolo“. Hečko pokladal spisovateľku za namyslenú, lebo „nemá právo určovať si, kto tam má byť alebo nemá prísť (Tatarka)“.⁶³ Aj Lazarová sa v r. 1956 vzdala všetkých funkcií v ZSS. Podľa Marušiaka zrejme z rovnakých príčin názorovej izolovanosti ako Hečko.⁶⁴

Matuška píše, že po prečítaní Tatarkovho *Slova* mal vraj čudné myšlienky: „V prvej chvíli ma úplne prevládol pocit ošklivosti najmä z toho, že Tatarka používa proti mne

⁵⁷ Tamže, s. 520.

⁵⁸ Pozri heslo Dominik Tatarka. In: *Encyklopédia slovenských spisovateľov*, 2. zväzok. Bratislava : Obzor, 1984, s. 185 – 187.

⁵⁹ Článok je z roku 1960. Citované podľa MATUŠKA, Alexander: *Spisovateľom i kritikom*. In: *Od včerajška k dnešku*. Vybrané spisy Alexandra Matušku, zv. 2. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1978, s. 250 a 252. V súvislosti s Hečkom Matuška odkazuje na text TATARKA, Dominik: *Slovo k súčasníkom o literatúre z roku 1956*. In: TATARKA, Dominik: *Proti démonom*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968, s. 112 – 134.

⁶⁰ MATUŠKA, Alexander: *Od včerajška k dnešku. Cesta dnešnej prózy*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1959, s. 95.

⁶¹ Citované podľa MATUŠKA, Alexander: *Spisovateľom i kritikom*. In: MATUŠKA, Alexander: *Od včerajška k dnešku*. Vybrané spisy Alexandra Matušku, zv. 2. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1978, s. 250.

⁶² SNA, *Situácia vo Sväze spisovateľov – zpráva*, s. 2.

⁶³ HEČKO, František – JANČOVÁ, Mária: *Denníky 1938 – 1960*. Bratislava : Marenčin PT, 2011, s. 292 a 290.

⁶⁴ MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : Nakladateľství Prilus, 2001, s. 33.

knifov polemickej figúry, ktorá sa nápadne podobá exkomunikácii a môže tak byť aj nazvaná. Všeobecne záleží v tom, že do medu jasnej chvály mieša perfidne blen menej jasného osočovania.⁶⁵ Odkaz na citáciu André Gida pokladal za nebezpečné osočovanie z kozmopolitizmu. Matuška vraj, „andrégidovsky“ porovnal postavu Menkinu z *Farskej republiky* s Reptišom z *Prvého a druhého úderu*. Formulácia „dokázateľne komunista Tatarka“ by vraj mohla znamenať, „že u druhých je to dokázateľné menej“. Tatarka by sa „mal poradiť so svojim svedomím“.⁶⁶ Situácia bola delikátna jednak z hľadiska odvolávania zo šéfredaktorského postu v *Slovenských pohľadoch*, jednak v kontexte spomienky Vladimíra Mináča. V roku 1959 síce Matuška členom strany nebol, ale podľa neskoršieho rozhovoru Mináča s Petrom Holkom do komunistickej strany vstúpil. V roku 1948 stratil stranícku legitímáciu, čím svoje členstvo potichu ukončil.⁶⁷ Podobné bolo Matuškovu označenie Tataru za katolíka: „Kdysi mē hrozne zabořelo, jako rána otrávená dýkou, že mē Matuška v polemice veřejně označil za katolíka, když to v daných podmínkách znamenalo politické oštemplování, ne ani názorového protivníka, nýbrž rovnou nepřitele, ale později jsem mu dal za pravdu.“⁶⁸

Na záver tatarkovsko-matuškovskej polemiky Matuška „z vysokého koňa“ poznamenal: „Je to otrava, nemôcť sa dohodnúť s niektorými ľuďmi, a pre mňa dvojnásobná, keď je tým človekom (a spisovateľom) Dominik Tatar, ktorého si mienim i naďalej vážiť.“⁶⁹

Matuška nepatril k dobovým Tatarovým recenzentom. Osobitne (spolu s Kráľovým *Bude ako nebolo* a s Karvašovým *Týmto pokolením*) sa vyjadril iba k *Prvému a druhému úderu*. Ocenil výlučnosť autorovho postavenia medzi súvekými spisovateľmi, sympatizoval s tým, že sa „ruje v sebe so zvyškami svojho staršieho školenia, ako si, tak povediac, zaopatruje novú kožu, ako sa vedecky funduje a ako pochopil (lebo je prozaikom veľmi uvedomelým), že prozaik nemôže, ako sa vraví ‚tvoriť zo seba‘, lež len z poznania sveta a jeho premien“.⁷⁰ Matuškovou obávanou parketou boli kolektívne debaty, referáty a prehľadové články – skrátka mienkotvorba. V diskusii o *Prvom a druhom údere*, podnietenej Tatarovou kritikou kritiky Jána Roznera v *Pravde*, Tatar vyhlásil, že „Roznerova kritika z neurčitých príčin je polemická. (...) zabrdla na čisto subjektívne pole tlkom ubíjajúcej kritiky, ktorá nekladie vedecké kritériá na kritizovanú knihu“. Roznerova „ubíjajúca kritika“ mala teda asi inú kvalitu ako neskoršia „nedepřimující“, hoci možno tvrdšia kritika

⁶⁵ Citované podľa MATUŠKA, Alexander: Spisovateľom i kritikom. In: MATUŠKA, Alexander: *Od včerajška k dnešku*. Vybrané spisy Alexandra Matušku, zv. 2. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1978, s. 248.

⁶⁶ Tamže, s. 249.

⁶⁷ Mináč spomína, že r. 1946 „po prvý raz vstúpil do komunistickej strany (...), ale našťastie som v 48. stratil legitímáciu (...) – odviezla mi ju desiatarka do Izraela (...) a ja som stratil stranícku príslušnosť. Vtedy tak pochodil aj Alexander Matuška. (...) Matuška už potom múdro nevstúpil do strany, ja hlupák som sa tam vrátil po smrti Stalina, lebo som si myslel, že niekto musí zachrániť stranu pred zánikom a rozpadom“ (MINÁČ, Vladimír – HOLKA, Peter: *V košeli zo žihľavy*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 1999, s. 31).

⁶⁸ TATAR, Dominik: *Sám proti noci*. Praha: Evropský kulturní klub, převzato z vydání nakladatelství Arkýř, Mnichov 1984, které edičně spracoval Karel Jadrný. Bez vročenia, s. 38.

⁶⁹ MATUŠKA, Alexander: Spisovateľom i kritikom. In: *Od včerajška k dnešku*. Vybrané spisy Alexandra Matušku, zv. 2. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1978, s. 252.

⁷⁰ MATUŠKA, Alexander: Tri nové romány. In: *Kultúrny život*, roč. 5, 1950, č. 14, s. 3.

Matuškova. Ale ani Matušku neobišli dobové obsesie. Pri *Prvom a druhom údere* predniesol vážne myslený návrh, aby Ondrejov (v tom čase radírovaný) spolu s Tatarkom napísali spoločný román. „Keby mal Ondrejov takú spisovateľskú kultúru, ako má Tatarka, a Tatarka takú živelnosť, spontánnosť, akú má Ondrejov, tak by sa z toho zrodila vec, ktorá by bola lepšia, ako čo napíše sám Ondrejov, alebo napíše sám Tatarka. A keďže ich vlastnosti sa nedajú preniesť, lebo Ondrejov je Ondrejov a Tatarka je Tatarka, navrhujem, aby napísali spoločne jednu knihu.“ Zdá sa, že disipáciu autorstva žiadali už päťdesiate roky. Moderátor večierka Ctibor Štítnický túto líniu diskusie múdro zanedbal. Potvrdil správnosť Roznerových kritických východísk, ale vytkol mu nedostatočné zdôraznenie kladov románu: „súdrhu Tatarka precitlivo reagoval na kritiku súdruha Roznera (...) a, žiaľ, neodniesol si z nej to, čo mu ona pozitívneho pre jeho ďalšiu prácu dáva.“⁷¹

Neuralgické stopy spoločnej cesty nájdeme aj v reakcii na Tatarkovo hodnotenie Matuškovho hodnotenia *Farskej republiky* z roku 1960. Rozhnevaný kritik prezrádza, že ju čítal už v rukopise „spolu s Tatarkom na jeho požiadanie“.⁷² Prvé vydanie spisovateľ dedikoval „*Alexandrovi Matuškov*“,⁷³ tretie, prepracované, z roku 1955 už nie.⁷⁴ Na s. 4 zostalo rovnaké motto: „*Postavy románu sú vymyslené a prípadné súvislosti so skutočnými osobami a miestami iba náhodné.*“ Meno dôverného posudzovateľa zmizlo.

V knižke *Od včerajška k dnešku* Matuška s ironickým zadost'uchinením komentuje „opravujúcich autorov, opravujúcich aj pod vplyvom kritiky, ktorá predsa len čosi váži“ (Figuli, Karvaš, Hečko, Tatarka). Bolo by zaujímavé „*podrobne preskúmať tieto veci*“. Pri prvom vydaní podľa Matušku autor prirodzene spolupracuje s redakciou. Ale v ďalších vydaniach nevieme, čo zmenil autor a čo korektor, opierajúci sa nie o svoj prirodzený jazykový cit, ale o stále sa meniace *Pravidlá*. Za života autora vraj „*nemáme v rukách definitívny text*“,⁷⁵ stále ho ktosi opravuje. Zrejme naráža aj na Bunčákové zásahy do Švantnerovho *Života bez konca*, publikovaného roku 1956. Tatarkovi odkazuje, že vo *Farskej republike* „*svojvoľne kazí svoje dielo vypúšťaním napr. ľúbostných partii*“.⁷⁶

Akoby poslúchol Matuškovu radu, týkajúcu sa „*prepisujúcich autorov*“, v roku 2000 úlohu revízie opravených vydaní vykonal Vladimír Petřík. *Farskú republiku* a Tatarku obvinil Július Šefránek z naturalizmu. Petřík konštatuje, že spisovateľ síce vypustil jednu z kľúčových scén, čo nepochybne ochudobnilo románový sujet, ale nepoprel sám seba: „*len spresnil (alebo trochu posunul) motiváciu konania svojho hrdinu. Nevzdal sa ani výrazu ‚hygienická láska‘, hoci sa mu to vyčítalo z veľmi autoritatívnych miest.*“⁷⁷ Tatar-

⁷¹ Verejná diskusia o Tatarkovom románe a o kritike. In: *Kultúrny život*, roč. 5, 1950, č. 21, s. 6.

⁷² MATUŠKA, Alexander: Spisovateľom i kritikom. In: *Od včerajška k dnešku*. Vybrané spisy Alexandra Matušku, zv. 2. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1978, s. 251.

⁷³ TATARKA, Dominik: *Farská republika*. Martin : Vydala Matica slovenská, 1948, s. 7. Edícia Knižnica slovenských pohľadov, zväzok 138, redaktor Dr. Ivan Kusý.

⁷⁴ TATARKA, Dominik: *Farská republika*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1955. Vydanie tretie, vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ prepracované prvé. Za navigáciu ďakujem Fedorovi Matejovovi.

⁷⁵ MATUŠKA, Alexander: *Od včerajška k dnešku*. *Cesta dnešnej prózy*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1959, s. 210 – 211.

⁷⁶ Tamže, s. 121.

⁷⁷ PETŘÍK, Vladimír: Autocenzúra druhých a ďalších vydaní v 50. rokoch. In: DRUG, Štefan (ed.): *Umenie v službách totality 1948 – 1956. Sondy do problematiky*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2001, s. 134.

kov posun topológie a trópológie motívov hygieny a lásky neskôr dôsledne rozvedie Valér Mikula.⁷⁸

V reakcii z roku 1960 je rozhnevaný Matuška obširnejší. Tatarka stotožnil hygienickú lásku „ani nie s posteľou, ale s kachličkami v kúpeľni“. Rétoricky a mentorsky vyhlasuje, „bol som to, vravím, ja, ktorý som mu zväčša proti jeho vôli, vyhadzoval z románu tie kachličky; bezo mňa by ich tam ostalo viac. A teraz, keď medzitým Tatarka vymenil kachličkovú lásku za terézovansovinu, som ja ten nemravník, čo stotožňuje lásku s posteľou“.⁷⁹ Vzťah medzi kritikom Matuškom a „*precitlivelým*“, zraneným a zraniteľným spisovateľom bol vo východisku nerovný. Zrejmom Matuškovou ambíciou bolo projektovať sa do vševedúcnosti Jozefa Škultétyho, ktorého v tej istej štúdií nazval „*Veľkým Korektorom*“ a za polstoročie účinkovania fakticky aj spoluautorom slovenskej realistickej prózy. Škultéty „mohol napáchať – a napáchal – veľa neprístojností; mal však organický cit pre jazyk, mal jednotné hľadisko“.⁸⁰ Podľa svojho vyjadrenia Matuška u Tarku odstraňoval skôr tie praktické kachličky ako hygienickú lásku, predsa len zrejme preferujúc „*andrégidovskú*“ dekadenciu. V dobovom chápaní bolo neprístojný jedno i druhé. Ale bolo by zaujímavé mať možnosť porovnať pôvodnú Tarkovú a neskoršiu Matuškom skorigovanú textovú verziu.

V šesťdesiatych rokoch sa vzájomné vzťahy kritika a spisovateľa harmonizovali. Tatarka do svojho kultu uctievania predkov zahrnul aj Matušku: „*vykonával určité úlohy spisovateľa, veľmi blízke úlohám kňaza či kazateľa, pravdaže, moderného, ako sa nám prihovára, ako s nami obcuje.*“⁸¹ Bolo to po dvoch bilancujúcich článkoch pri príležitosti Tarkovej päťdesiatky v roku 1963.

Ako informoval týždenník *Kultúrny život*, dňa 13. marca povereník SNR pre školstvo a kultúru Matej Lúčan odovzdal Tarkovi Rad práce za zásluhy o rozvoj slovenskej socialistickej literatúry. Nečakane.⁸² Večer sa v hoteli Devín konala slávnosť, ktorú usporiadal ZSS.⁸³ Dielo jubilanta ocenil dr. Ivan Kusý, gratulačné listy prečítali Andrej Plávka a Juraj Špitzer, podujatia sa zúčastnili členovia predsedníctva ZSS „a viacerí politickí a kultúrni činitelia“. Kupec si zapísal do denníka, že „v televízii stíska mu ruku Plávka, Mináč ho bozkáva po rusky na líce. Tatarka vracia mu bozk na krk so širokým objatím“.⁸⁴ V tom istom čísle ako správa o vyznamenaní vyšiel Matuškov článok s názvom *K Tarkovmu spisovateľskému typu*,⁸⁵ významovo členený do piatich bodov: Uvedomelá práca, Splývavosť žánrov a totožnosť tváre, Myslenie, Absurdno a Jazyk. S tým posledným mal

⁷⁸ MIKULA, Valér: Kúpeľňa („Hygienická láska“ u Tarku). In: *Démoni súhlasu i nesúhlasu*. Ivanka pri Dunaji : F. R. & G., 2010, s. 25 – 44.

⁷⁹ MATUŠKA, Alexander: Spisovateľom i kritikom. In: *Od včerajška k dnešku*. Vybrané spisy Alexandra Matušku, zv. 2. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1978, s. 252.

⁸⁰ MATUŠKA, Alexander: *Od včerajška k dnešku. Cesta dnešnej prózy*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1959, s. 210.

⁸¹ TARKA, Dominik: Diskusný príspevok na konferencii Zväzu slovenských spisovateľov (1968). In: *Kultúra ako obcovanie*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 1996, s. 183.

⁸² KUPEC, Ivan: *Denník 1962 – 1968*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1999, s. 123.

⁸³ *Kultúrny život*, roč. 18, 1963, č. 11, s. 3.

⁸⁴ KUPEC, Ivan: *Denník 1962 – 1968*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1999, s. 122.

⁸⁵ MATUŠKA, Alexander: K Tarkovmu spisovateľskému typu. In: *Kultúrny život*, roč. 18, 1963, č. 11, s. 1.

Matuška odjakživa problém. Hoci uznáva, že spisovateľ usiluje „*predierať sa veciam pod pokožku a povedať, čo neleží na dlani*“, predsa mu vyčíta krčovitú snahu o ľudovosť, „*zhon za irečitosťou*“. Deminutíva nepokladá za poetizáciu, pretože problém zmalicherňujú.⁸⁶ V esejistickom „*knife*“ si pomáha formuláciami Tatarku samého: o Rysul'ovi a o Gabajovi. Kritizuje spájanie abstrakta s „*drsne ľudovým*“ kontextom alebo so slovom „*intelektuálny špekulatívny*“, čo má byť aj Tatarkova slabina. Na záver štúdie v *Slovenských pohľadoch* zmierlivo konštatuje, že „*každý spisovateľ hľadá si v národnom jazyku svoj dialekt*“.⁸⁷ Ale nezmierlivo si pamätá, že Tatarka ešte v roku 1959 bránil svoje budovateľské romány, ktoré „*po Človeku na cestách, po Démonovi súhlasu*, sú v každom prípade svedectvom toho, že ak týmito prózami – ako budovateľským – nechýbalo nič, chýbal im zato pravý, skutočný Tatarka“.⁸⁸ V článku *Spisovateľom a kritikom*, ktorý priravzuje Matuškovu hodnotenia súvekej prózy aj ideologicky, autor rezumoval: „*Možno je to chyba a nemám sa čím chváliť, ale: je nejakou veľkou prednosťou Tatarkovou, že Tatarka Démona súhlasu, Tatarka článku o Hečkovi a Tatarka dnešní sú z gruntu iné osoby*“.⁸⁹

Z hľadiska typológie pokladá Tatarkov naratív za monologický typ prózy, hoci jeho východiskom je interpersonálna situácia rozhovoru. Ale v konečnom dôsledku je to dialóg autora s autorom.⁹⁰ Prejavuje sa v ňom zvláštna miešanina „*hlavolamu a susedskosti, písania akoby nahlas, resp. zápis hlasného myslenia*“. Pre Matušku to nie je pozitívum, „*nie je čosi, čo by základne vyplývalo z Tatarkovho videnia a zažívania skutočnosti; vyzerá to radšej ako nepríležitosť dôvažok*“. Až v *Prútených kreslách* sa podľa kritika „*spisovateľ zbavuje jazykových štylistických schválností a uzatostí*“.⁹¹ Vzhľadom na budúcu ineditnú Tatarkovu tvorbu určuje rodostrom jeho autorskej dispozície jasnozrivo. Po *Rozhovoroch bez konca*, a najmä po *Prútených kreslách*, ktoré ako kulminačný bod tvorby vyplynuli aj z praktickej potreby budovania mikropribehu autorovho jubilea, je Matuškovu hodnotenie Tatarku osobne angažovaným pajanom: za vrchol pokladá dráždivú scénu v nočnom podniku a nočnom parku – „*nikdy doteraz nenapísal Tatarka nič ostrejšie ani čistejšie*“.⁹² Tatarkov neskorší návrat k „*hlavolamu*“ však svedčí o tom, že podľa identifikácie štýlu a autorských dispozícií sa nedá veštiť spisovateľská budúcnosť, ani keď ju prorokuje Matuška. Vždy zostanú okolnosti. Nielen fátum, ale aj moira, ktorá určuje spoluúčasť človeka na jeho osude. Pri československom rozhovore so Sartrom na otázku, prečo píše, Tatarka odpovedal: „*Pour m' éterni-*

⁸⁶ MATUŠKA, Alexander: *Od včerajška k dnešku. Cesta dnešnej prózy*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1959, s. 201 – 203.

⁸⁷ MATUŠKA, Alexander: Dominik Tatarka päťdesiatročný. In: *Slovenské pohľady*, roč. 79, 1963, č. 3, s. 102.

⁸⁸ Tamže, s. 97.

⁸⁹ MATUŠKA, Alexander: Spisovateľom i kritikom. In: *Od včerajška k dnešku*. Vybrané spisy Alexandra Matušku, zv. 2. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1978, s. 249.

⁹⁰ Tamže, s. 98.

⁹¹ MATUŠKA, Alexander: K Tatarkovmu spisovateľskému typu. In: *Kultúrny život*, roč. 18, 1963, č. 11, s. 3.

⁹² MATUŠKA, Alexander: Dominik Tatarka päťdesiatročný. In: *Slovenské pohľady*, roč. 79, 1963, č. 3, s. 98 – 99.

ser.“⁹³ Smerujúc dopredu vždy musí o krok cúvnuť: siahne po variácii, po starých tematických a sémantických trsoch. Chce vyjadriť premenu vnímavosti autorského subjektu voči zmene seba samého.

Ako výraz sklamanej dôvery za *Vybrané spisy* bez bilancie jeho päťdesiatky sa ako obsedantný motív *Pisáčiek* v časti *Sám proti noci*⁹⁴ vracia „sen o troch klobúkoch“, ktorý rozpráva príbeh o „krymovom“ stretnutí s básnikom Fabrym a s Alexandrom Matuškom. S „učesaným Matuškom“, ktorý sa správal ako Kukučínov „výberca“ v časoch stalinizmu. Spomienka na „druhý, čierny klobouk“, na „sivý klobouk“ a na Matušku rezonuje aj v spomienke na jeho pohreb roku 1975.⁹⁵

V tom istom čísle *Kultúrneho života* ako Matuškov článok vyšiel aj pozdrav Vladimíra Mináča s titulom *Namiesto zdravice*. Vysvetľuje dôvody nespokojnosti spisovateľov, ktorých „učbár“ ustavične klasifikuje ako zlých žiakov. Zároveň je svedectvom drobného víťazstva redakcie v zápase s cenzúrou. Mináč píše o spravodlivosti, ktorá nespočíva v udeľovaní metállov za to, že sa človek dožije istého veku. Pokladá to za karikatúru spravodlivosti. Žiada zväziť skutočnú hodnotu osobnosti – ako sa premietla „do povedomia ľudu, národa, spoločnosti“. Cenzorom vyškrtnutá veta znela: „Ostatne, Dominik Tatarka nepotrebuje holdy; ak niečo potrebuje, je to spravodlivosť.“ Vedúci bratislavského STD o nej podľa vtedajšieho zvyku referoval ÚV KSS a ten mu odporučil oznámiť pripomienku redakcii. Tá sa však vzoprela a povedala, že vetu vypustí až vtedy, keď STD urobí zásah. Zmätený cenzor to odmietol urobiť a článok vyšiel v pôvodnom znení.⁹⁶ Aké jednoduché.

Z mikropříbehov o texte milovaného majstra Kukuk-čina sa znovu vynára energická, groteskná, červeno-čierna silueta s rozhodnými rukami zo žltej plátennej väzby *Človeka na cestách*. Stopy (ohňa a dymu) sú indexom dobrých a zlých predkov, milých Indiánov a nemilých náčelníkov Houskov, démonistov a démonov, klasikov a akademikov, predsedov Zboru povereníkov, trúsiacich existencialistické reči a tajomníkov ÚV KSS, intervenujúcich do existencie. Aj pokolenia s veľkým dôvodom na nočné mory. Možno by ho bol zachránil dnešný multikulturálny lapač snov. Vynašli ho vraj Siouxi, ktorí ctia svojich predkov. Na internete ho kúpite za 2,60. Skladá sa zo sieťky a pierka. Sieťka lapá zlé sny, ale dobrý sen po pierku vkĺzne do mysle. Zdá sa, že aktéri päťdesiatych rokov by sa boli mohli vyhnúť mnohým trápeniam. Ibaže vtedy nemali internety.

⁹³ TATARKA, Dominik: *Kultúra ako obcovanie*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 1996, s. 211.

⁹⁴ Tatarkove rukopisy na vydanie pripravil jeho priateľ, historik Ján Mlynárik. Podľa tematického kľúča zostavil trilógiu *Pisáčky (Listy do večnosti)*, Toronto : Sixty-eight Publishers, 1988, *Sám proti noci* v českom preklade Jarmily a Ivana Binarovcov. Mníchov : Arkýř, 1984 a *Pisáčky*, samizdatové vydanie 1979, rozšírené exilové vydanie Kolín nad Rýnom : Index, 1984). Za túto trilógiu sa Dominik Tatarka stal prvým nositeľom *Ceny Jaroslava Seiferta* od štokholmskej *Nadácie Charta 77*.

⁹⁵ TATARKA, Dominik: *Sám proti noci*. Praha : Evropský kulturní klub, převzato z vydání nakladatelství Arkýř, Mníchov, 1984, které edičně spracoval Karel Jadrný. Bez vročenia, s. 29.

⁹⁶ TOMÁŠEK, Dušan: *Pozor, cenzurováno! aneb Ze života soudružky cenzury*. Praha : Vydavatelství a nakladatelství MV ČR, 1994, s. 86.

PRAMENE

a) Archívne pramene

- SNA, fond ÚV KSS – Predsedníctvo, zasadnutia júl – august 1950, 17. zasadnutie ÚV KSS 3. 7. 1950, kartón 797.
SNA, fond ÚV KSS, fond ÚV KSS, 1. tajomník ÚV KSS Karol Bacílek, kartón č. 34, inv. č. 109 Literatúra, Situácia vo Sväze spisovateľov – správa.
SNA, fond ÚV KSS – Predsedníctvo, Zasadnutia Predsedníctva, 28. schôdza Byra 22. 11. 1957, kartón 964.
SNA, fond Povereníctvo vnútra – sekretariát STD 0545/57, rok 1957, kartón 54.
ÚA SAV, rok 1952 – Činnosť SAVU od r. 1945 do r. 1952, inv. č. 22, BI 26, kartón 3.
ÚA SAV, rok 1954 – Plány, inv. č. 100, BII 2a, kartón 8.
ÚA SAV, rok 1957 – Vedecká činnosť, inv. č. 103, BII 2a, kartón 8.
ÚA SAV, rok 1958 – Spolupráca s domácimi inštitúciami, inv. č. 328, BII 5c, kartón 28.

b) Publikované pramene a texty

- HEČKO, František – JANČOVÁ, Mária: *Denníky 1938 – 1960*. Bratislava : Marenčin PT, 2011.
KUKUČÍN, Martin: *Črty z ciest. Dojmy z Francúzska*. Sobrané spisy Martina Kukučina. Sväzok IX. Turčiansky Sv. Martin : Tlačou a nákladom Kníhtlačiarkeho účastinného spolku v Turčianskom Sv. Martine, 1923.
KUPEC, Ivan: *Denník 1962 – 1968*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1999.
MARUŠIAK, Juraj: *Slovak Policy, 1956 – 1960*. Research Support Scheme Electronic Library <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001090/01/106.pdf>, s. 5. Citované 5. 5. 2013.
OKTAVEC, František: Ján Marták a matičný proces. http://www.google.sk/url?sa=t&rcet=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CDEQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.snk.sk%2Fswift_data%2Fsource%2FN-BU%2FZborniky%2FBZ_2004_2005%2FMartak%2FOktavec_Frantisek.doc&ei=ih6rUZzGDMf-GtAbT54DwBg&usq=AFQjCNE4SvBz3i67L5Iyu92NliP28s0qLQ&bvm=bv.47244034,d.Yms, s. 1. Citované 2. 6. 2013.
TATARKA, Dominik: *Človek na cestách*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1957.
TATARKA, Dominik: Démon súhlasu. In: *Kultúrny život*, roč. 11, 1956, č. 15, 14. 4. 1956, s. 9 – 10, č. 16, 21. 4. 1956, s. 9 – 10, č. 17 (Praha – Bratislava), 29. 4. 1956, s. 13.
TATARKA, Dominik: *Farská republika*. Martin : Vydala Matica slovenská, 1948.
TATARKA, Dominik: *Farská republika*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1955.
TATARKA, Dominik: *Kultúra ako obcovanie*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 1996.
TATARKA, Dominik: *Listy do večnosti*. Toronto : Sixty-eight Publishers, 1988.
TATARKA, Dominik: *Ludia a skutky*. Bratislava : Tatran, 1950.
TATARKA, Dominik: *Náš spoločný predok Kukučín*. In: SNA, fond ÚV KSS – Predsedníctvo, Zasadnutia Predsedníctva, 28. schôdza Byra 22. 11. 1957, kartón 964.
TATARKA, Dominik: *Písачky*. Samizdatové vydanie 1979, rozšírené exilové vydanie Kolín nad Rýnom : Index, 1984.
TATARKA, Dominik: *Sám proti noci*. Praha : Evropský kulturní klub, převzato z vydání nakladatelství Arkýř, Mnichov, 1984, které edičně spracoval Karel Jadrný. Bez vročenia.
UHER, Ján: *Zo zákulisia rehabilitácií*. Bratislava : Kalligram, 2001.

LITERATÚRA

- AMBRUŠ, Jozef: Vlček – editor slovenskej literatúry. In: *O diele Jaroslava Vlčka a Františka Votrubu*. Zborník z vedeckej konferencie Matice slovenskej, Literárnovedného ústavu SAV a Slovenskej literárnovednej spoločnosti v dňoch 1. – 3. októbra 1980 v Bojniciach. Martin : Matica slovenská, 1982, s. 95 – 100.
BAKOŠ, Mikuláš: *Stalin a umenie*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1953.
BAKOŠ, Vladimír: Manifest humanizmu 1948 (K zápasu slovenských intelektuálov za zachovanie autonómnosti a slobodu tvorby na prahu komunistickej totality). In: DRUG, Štefan (ed.): *Umenie v službách totality 1948 – 1956. Sondy do problematiky*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2001, s. 97.

- BAŠŤOVANSKÝ, Štefan: Vpred k socialistickému umeniu a vede. In: *Kultúrny život*, roč. 5, 1950, č. 10, s. 1 a 3.
- BEDNÁR, Alfonz – KENÍŽOVÁ, Katarína: *Z rozhovorov alebo Edele a iné veci tohto sveta*. Bratislava : Causa Editio, 1994.
- BÍLIK, René: *Duch na reťazi*. Sondy do literárneho života na Slovensku v rokoch 1945 – 1989. Bratislava : Kalligram, 2008.
- BOMBÍKOVÁ, Petra: Nové formulovanie úlohy spisovateľa a spisovateľskej práce (1946 – 1956). Prípady Dominika Tatarku. In: DRUG, Štefan (ed.): *Umenie v službách totality 1948 – 1956. Sondy do problematiky*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry, 2001, s. 135 – 148.
- BUDOVIČOVÁ, Viera: O kultúre spisovnej slovenčiny. In: *Naše reč*, roč. 48, 1965, č. 1, s. 41 – 48.
- ČAPEK, Jan Blahoslav: *Československá literatúra toleranční 1781 – 1861*. Sv. 1 a 2. Praha : ČIN, 1933.
- ČEPAN, Oskár – KUSÝ, Ivan – ŠMATLÁK, Stanislav – NOGE, Július: *Dejiny slovenskej literatúry III. Literatúra druhej polovice devätnásteho storočia*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965.
- ČEPAN, Oskár: Slovenská literárna veda v rokoch 1945 – 1966. In: *Literárne dejiny a literárna veda. Výber z diela Oskára Čepana*. Zväzok III. Bratislava : Vydala VEDA, vydavateľstvo SAV, 2002, s. 141 – 162. Pôvodne publikované In: *Slovenská literatúra*, roč. 14, 1967, č. 1. s. 79 – 97.
- DRUG, Štefan (ed.): *Umenie v službách totality 1948 – 1956. Sondy do problematiky*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry, 2001.
- ĐUROVIČ, Ján P.: *Evanjelická literatúra do tolerancie*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1940.
- ĐUROVIČ, Ján P.: *Prehľad literárnych dejín slovenských evanjelikov*. Liptovský Svätý Mikuláš : Transcius, 1948.
- EIS, Zdeněk: *Dominik Tatarka. Mezi domovem, Prahou a Paříží*. Praha : Guttenberg, 2001.
- Encyklopédia slovenských spisovateľov*. 1. a 2. zväzok. Bratislava : Obzor, 1984.
- FELIX, Jozef: O vydávaní klasikov. In: *Slovenské pohľady*, roč. 69, 1953, č. 12, s. 1133 – 1164.
- JESENSKÁ, Zora: *Vyznania a šarvátky*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1963.
- KNAPÍK, Jirí: *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948 – 1950*. Praha : Nakladatelství Libri, 2004.
- KNAPÍK, Jirí: *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948 – 1956*. Praha : Nakladatelství Libri, 2006.
- KRČMÉRY, Štefan: *Výber z diela 1 – 5*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1953, 1954, 1955, 1957.
- KUPEC, Ivan: K slovenskej literatúre rokov 1918 – 1945. In: *Pravda*, roč. 31, 27. októbra 1954.
- KUPEC, Ivan: Na obranu poézie. In: *Kultúrny život*, roč. 10, 1955, č. 45, s. 6.
- LIEHM, Antonín J.: *Generace*. Praha : Československý spisovateľ, 1988.
- LUKEŠ, Jan: *Diagnózy času. Český a slovenský poválečný film (1945 – 2012)*. Praha : Nakladatelství Slovart, 2013.
- MACHAČ, Jaroslav: Smolenická konference (nejenom) lexikografická. In: *Naše reč*, roč. 49, 1966, č. 5, s. 284 – 290.
- Martin Kukučín v kritike a spomienkach*. Zborník. Bratislava : Vydalo Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957.
- MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : Nakladatelství Prios, 2001.
- MATEJOVIČ, Pavel: V. Mináč: Z nedávnych čias (Cenzúra a jej dôsledky na literárnu situáciu druhej polovice päťdesiatych rokov). In: *Slovenská literatúra*, roč. 60, 2013, č. 4, s. 265 – 303.
- MATUŠKA, Alexander: Dominik Tatarka päťdesiatročný. In: *Slovenské pohľady*, roč. 79, 1963, č. 3, 94 – 102.
- MATUŠKA, Alexander: K Tatarkovmu spisovateľskému typu. In: *Kultúrny život*, roč. 18, 1963, č. 11, s. 3.
- MATUŠKA, Alexander: *Od včerajška k dnešku. Cesta dnešnej prózy*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1959.
- MATUŠKA, Alexander: *Od včerajška k dnešku*. Vybrané spisy Alexandra Matušku, zväzok 2. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1978.
- MATUŠKA, Alexander: Tri nové romány. In: *Kultúrny život*, roč. 5, 1950, č. 14, s. 3.
- MERLEAU-PONTY, Maurice: *Viditeľné a neviditeľné*. Praha : OIKOYMENH, 1998.
- MIKULA, Valér: Kúpeľňa („Hygienická láska“ u Tatarku). In: *Démoni súhlasu i nesúhlasu*. Ivanka pri Dunaji : F. R. & G., 2010.

- MINÁČ, Vladimír: Kríza kritérií. Poznámky k príspevku Ivana Kupca a Dominika Tatarku. In: *Kultúrny život*, roč. 10, 1955, č. 49, s. 6 a 7.
- MINÁČ, Vladimír: Namiesto zdravice. In: *Kultúrny život*, roč. 18, 1963, č. 11, s. 3.
- MINÁČ, Vladimír – HOLKA, Peter: *V košeli zo žihľavy*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 1999.
- MIŠIANIK, Ján (ed.): *Antológia staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964.
- MIŠIANIK, Ján (ed.): *Antológia staršej slovenskej literatúry*. Pripravila Eva Tkáčiková. Bratislava : Veda, 1981.
- MIŠIANIK, Ján: *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : Veda, 1974.
- MIŠIANIK, Ján – MINÁRIK, Jozef – MICHALCOVÁ-CESNAKOVÁ, Milena – MELICHERČÍK, Andrej: *Dejiny staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1958.
- MRÁZ, Andrej: D. Tatarka: Prvý a druhý úder. In: *Slovenské pohľady*, roč. 66, 1950, č. 3, s. 442.
- PAŠTÉKOVÁ, Jelena: Reportáž ako pokus o zmenu paradigmy fikcie. Prvá a druhá generácia ľudovodemokratickej literatúry. In: ŠÁMAL, Petr (ed.): *Literatura socialistického realizmu: východiska, struktúry a kontexty totalitného umění*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2009, s. 149 – 158.
- PETRÍK, Vladimír: *Hľadanie minulého času*. Otázky kládol Vladimír Barborík. Bratislava : Slovart, 2009.
- PETRÍK, Vladimír: Autocenzúra druhých a ďalších vydaní v 50. rokoch. In: DRUG, Štefan (ed.): *Umenie v službách totality 1948 – 1956. Sondy do problematiky*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry, 2001, s. 123 – 134.
- PETRÍK, Vladimír: Votrubova kritická interpretácia slovenskej literatúry zo začiatku 20. storočia. In: *O diele Jaroslava Vlčka a Františka Votrubu*. Zborník z vedeckej konferencie Matice slovenskej, Literárnovedného ústavu SAV a Slovenskej literárnovednej spoločnosti v dňoch 1. – 3. októbra 1980. Martin : Matica slovenská, 1980, s. 146 – 155.
- PRÍDAVKOVÁ, Marianna: Vydávanie diela Martina Kukučina. In: *Martin Kukučín v kritike a spomienkach*. Zborník. Bratislava : Vydalo Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957.
- K. R. (Rosenbaum, Karol): Edičné a bibliografické poznámky. In: *Od včerajška k dnešku*. Vybrané spisy Alexandra Matušku, zväzok 2. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1978.
- ROSENBAUM, Karol: Úlohy slovenskej textológie. In: *Slovenská literatúra*, roč. 1, 1954, č. 3, s. 265 – 280.
- STALIN, Josip Vissarionovič: *Marxizmus a národnostní a koloniální otázka*. Praha : Vydavateľstvo Družstevní práce, 1951.
- STALIN, Josip Vissarionovič: O národnostnej otázke a proletárskej kultúre. In: BAKOŠ, Mikuláš: *Stalin a umenie*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1953.
- ŠÁMAL, Petr: Setkání v Praze, s cenzurou. K cenzurní praxi padesátých let (případ Škvorecký). In: *Dějiny a současnost*, roč. 11, 2011, č. 9, s. 40 – 43.
- ŠEFRÁNEK, Július: *Niektoré ideologické problémy našej literatúry*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1951.
- ŠPITZER, Juraj: *Proti buržoáznemu nacionalizmu a kozmopolitizmu – za vyššiu ideovosť slovenskej literatúry*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1951.
- ŠTEVČEK, Ján: Postavenie P. Jilemnického vo vývine slovenskej literatúry. In: *Slovenské pohľady*, roč. 70, 1954, č. 5, s. 403 – 414.
- TATARKA, Dominik: Polohlasom pred zjazdom spisovateľov. In: *Slovenské pohľady*, roč. 79, 1963, č. 1, s. 1.
- TATARKA, Dominik: *Proti démonom*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968.
- TATARKA, Dominik: Slovo Alexandrovi Matuškov. In: *Kultúrny život*, roč. 14, 1959, č. 38, s. 3.
- TATARKA, Dominik: Slovo k súčasníkom o literatúre. In: *Kultúrny život*, roč. 10, 1955, č. 47, s. 6 a 7. Knižné vydanie *Proti démonom*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968, s. 112 – 134.
- TATARKA, Dominik: Spisovatelia ako kolektív. In: *Kultúrny život*, roč. 5, 1950, č. 14, s. 6.
- TKÁČIKOVÁ, Eva: K súčasným koncepciám dejín staršej slovenskej literatúry. In: *Slovenská literatúra*, roč. 35, 1988, č. 1, s. 33 – 36.
- TOMÁŠEK, Dušan: *Pozor, cenzurováno! aneb Ze života soudružky cenzury*. Praha : Vydavatelství a nakladatelství MV ČR, 1994.
- TOMČÍK, Miloš: Slovenská literatúra v rokoch 1939 – 1944. In: *Slovenské pohľady*, roč. 70, 1954, č. 1, s. 52 – 77.
- Verejná diskusia o Tatarkovom románe a o kritike. In: *Kultúrny život*, roč. 5, 1950, č. 21, s. 6.

VLČEK, Jaroslav: *Dejiny literatúry slovenskej*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1953.

VLČEK, Jaroslav: *Kapitoly zo slovenskej literatúry*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1954.

VOTRUBA, František: *Literárne štúdie*. Zv. 1 a 2. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1950.

VOTRUBA, František: *Vybrané spisy. O literatúre*. Zv. 1 a 2. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1954.

Prof. PhDr. Jelena Paštéková, CSc.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava
SR
e-mail: jelena.pastekova@gmail.com